

Chāñil pañmil: pi'ālo'b nukbä la'k'ājñi'bal *

Majchkiyoñlojoñ

Xkukuñtya', ujum, joch'il ixim yik'oty xkujkay, ñaj ka'baloñlojoñbä ibik'tyi chāñil pañmil, mach yaj kãñañoñlojoñ, pim loñkwich', tsäts wechiwech bajche' ipaty xkok, jiñ mi ikãñityañ loñjuktyal, ty'oxol tyi uxchajp loñjuktyal, añ loñkjoñ, loñktyañ yik'oty loñkity, yañbä icha'lajmle loñkwich' o iye'bal loñkwich', weñ jayjach, jiñ muk'bä kñaj k'ãñlojoñ tyi wejel. Che'bä loñkilal bajche' ili, tyi kaxlañty'añ mi ksu'beñtyeloñ *coleópteros*, cha'añbi tsäts ipaty loñkwich'.

Ujumoñbalojoñ loñkñi' jiñ loñkjoñ. Xkukuñtya'oñbalojoñ añ ibik'tyi tsutsel loñkoc loñk'ä'b, ixku yaño'btyak añob ich'ixal yok.

Xkujkayoñbalojoñ mach saj junlajaloñlojoñ je'el, añ tsätswechelbä loñkpaty yik'oty añ k'uñjachbä bajche' xmotso' kujkay, añ jk'äk'alojoñ muk'bä jk'ãñ loñkpay loñkch'okil, ma'año'b iwich' ibajñel, ma'añ mi iwejelob.

Mach saj junlajaloñlojoñ, añ chutyoñbaloñ, sejelbä yik'oty kolembä, che' loñkts'ijbal je'el yãñltyak, añ i'ik'oñbalojoñ, yäyaxoñbalojoñ, chächakoñbalojoñ, k'ãñ'ãñoñbalojoñ, säklemãñoñbalojoñ, lemlawoñbalojoñ, joylajtyikbä yik'oty säplajtyikbä loñkts'ijbal, che' loñjuktyal je'el mach ñaj junlajal, añ pechelobalojoñ, lakaloñbalojoñ, bats'aloñbalojoñ, ixkutsa' bajche' ujum, saj woxlajtyiko'b ibajñel bajche' xkok. Añ añbalojoñ kxulu'b, mi jk'ãñlojoñ tyi jats' cha'añ jkotyaloñ kbä.

Xkukuñtya', xkujkay

Ujum, joch'il ixim yik'oty xkujkay

Jaychajpoñlojoñ

Añoñbilojoñ 351,785 ichajplel tyi jjoytyäl pañmil.

Añoñbilojoñ 13,195 ichajplel tsa'bä K'ejli tyi México.

Añoñbilojoñ 2,564 ichajplel tyi jjoytyäl México.

Joñoñlojoñ jiñächbi jjunmujch'lel ichāñil pañmil ñaj añoñbalojoñ tyi jjoytyäl pañmil k'älä wajalix.

Baki añoñlojoñ

Xkukuñtya'oñbalojoñ bakjachbä pañmil añoñlojoñ, añ añoñbalojoñ tyi pam lum, añ añoñbalojoñ tyi malil ja' tyi ye'bal tyuñ, añ añoñbalojoñ tyi tyäkiñ tye', tyi omos, tyi yopmal tye', tyi pimeltyak. Mi tyi lok'iyety asäklañoñlojoñ tyi pam awotyoty, ya' mi ktyaj lakbä.

Bajche' añoñlojoñ

Che' bajche' himenopterobä yik'oty lepidopterobä mi isu'beñtyelo'b, tyi chajp tyi chajp mi ipãñtyäyelo'b majlel, ñaxa'ñ mi ityuññtyelo'b, mi kpãñtyäyelo'b tyi motso', che' tsa'ix ityayayo'b ikolel mi isujtyelo'b bajche' ityaty iña', ya' muk'ix iñox-año'b majlel. Cha'añ mi ktyaj loñjuktyäl mi jk'uxlojoñ: pimel, w'tye', itye'el pimeltyak, yopoltye', ñichtye', ijañil ñichtye', wutytye', ibäk'tyak chuki ibäk', päk'ä'bäl, xk'o'loch, chuki chãmeñtyak, jiñäch chuki mi kñik' k'uxlojoñ.

Bajche' mi imejlel akotyanoñlojoñ

Che' bajche' jatyety mi amulañ akãñoñlojoñ, yom asu'beño'b ap'älo'b chuki awujilix tyi loñktyojlel. Añ yaño'b muk'bä iñoj esmaño'b ikãñoñlojoñ mi isu'beñtyelo'b *entomólogo* tyi kaxlañtyañ, iliyo'b añix ka'bäl chukul icha'añ xkujkay, ujum, joch'il ixim yik'oty bajche' joñoñlojoñ xkukuñtya', weñ yujilo'bix bakibä k'iñ mi imejlel ichukoñlojoñ che' aläloñtyalojoñ, mi yäk'oñlojoñ chi chajp tyi chajp cha'añ mi iweñ kãñoñlojoñ cha'añ mi itsiktysañ loñkilal.

Yom achukoñlojoñ je'el cha'añ mi akãñoñlojoñ bajche' jiñi muk'bä yesmaño'b, awomba amel yu'bil.

Bajche' mi kãk'lojoñ jkotyayaj

Ñukäch loñk'ajñi'bal ila tyi pañmil, bajche' ujumoñbalojoñ, loñkalo'bil mi imulañ ik'uxob' ibik'tyi yuch'il yopoltye', ibik'tyi tyuñtyak yañbä ichāñil pañmil, motso'tyak, pejtyel muk'bä ityälañ pimel, ch'älöñ'bäl yik'oty chuki mi añik' päk'tyakla.

Xkukuñtya'oñbalojoñ mi jk'uxlojoñ tye' cha'añ mi isujtyel tyi yuts'atylel lum. Che' je'el bälöñlojoñ iñäk' xmatye'el mutyetyak, bätye'el yik'oty bajche' popok. Wä' tyi Mejikuji añ muk'bä jk'uxtyälöjoñ che' aläloñtyalojoñ.